Szakmai erkölcs

Érvek a rendőri etika mellett

Ne vegye zokon, kedves Olvasó, hogy azonnal egy feladat átgondolására kérem. Hadd mondjam úgy, ahogy etikakurzusaim kezdetén a hallgatóknak szoktam mondani: *„Kérem, eressze szabadon a fantáziáját, és képzelje magát egy különös helyzetbe! Ön most egy kis közép-európai ország igazságügy-minisztere. Évtizedek óta dolgozik ezen a poszton, eddig minden energiájával, legjobb tudásával arra törekedett, hogy a lehető legigazságosabb jogrendszert, a legtisztességesebb igazságszolgáltatási szervezetet és személyi állományt alakítsa ki. Mindenkor azt hirdette az állampolgároknak, hogy tiszteljék és tartsák be államuk törvényeit, mivel ezek jók és egyébként is a törvénytisztelet az állampolgár legfőbb kötelessége.*

Ön most mégis szörnyű helyzetbe került. Államtitkok kiadásának – ön szerint koholt – vádjával bíróság elé állították, törvényes úton halálra ítélték, és most a siralomházban várja holnap reggeli kivégzését. A barátai megszervezték a szökését. Biztonságos úton elmenekülhetne egy szomszéd államba, ahol menedékjog várja. Ön után vinnék a családját is. Döntsön! Szökik-e vagy nem?"

A hallgatóknak tehát el kell dönteniük, hogy ilyen helyzetben szöknének-e, és meg is kell indokolniuk döntésüket.

Tapasztalatom szerint szinte mindenki szökne. Indokaik között az életben maradás vágya, az ítélet igazságtalansága, önmaguk tisztázásának, ártatlanságuk utólagos igazolásának szándéka szokott a leggyakrabban előfordulni. Akad azonban egy-két olyan hallgató is, aki úgy véli, nem lenne szabad szöknie: ennyivel tartozik önmagának is (a szökés eddigi életének, munkájának az elárulása lenne) és polgártársainak is (ő teremtette és tette kötelezővé ezt az igazságszolgáltatást a többiek számára, tehát ő semmi esetre sem vonhatja ki magát annak döntései alól).

E szituációs játékban átéljük, hogy mindennapi döntéseinkben *a gyakorlatias célok* és meggondolások mellett *elvi, erkölcsi, lelkiismereti meggondolások* is szerepet játszanak. A játékos szituációban közvetlenül beláthatjuk azt is, hogy az erkölcsi dilemmában általános érvényű kérdés is megfogalmazódik: nemcsak azt kell eldöntenünk, mit is tegyünk, hanem arra is válaszolnunk kell, hogy általában mi is a helyes, mi a becsületes döntés az ilyen helyzetben.

A hallgatók többnyire kifogásolják, hogy ez a helyzet mesterkélt, valószínűtlen. Ez igaz. Ugyanakkor tudunk hasonló esetről az ókori Athénban: ilyen módon halt meg a hetvenegy éves bölcs, Szókratész, aki erkölcsi meggondolásokból nem volt hajlandó szökni. (Hogy azóta hányszor állítottak embereket ilyen választás elé: „Vagy az életedről, vagy az elveidről le kell mondanod!", nehéz lenne megmondani.) Másrészt a helyzet mesterkéltsége is tanulságos: rávilágít ugyanis arra, hogy az erkölcsi normák nem valamely konkrét helyzetben, adott körülményekhez kötötten mondják meg, mi a jó, mi a helyes, mihez kell tartani magunkat,

hanem általános érvénnyel – mindenki számára bármely körülmények között egyaránt érvényesen. *„Nem az eseten van a hangsúly, hanem az elven"*, hangzik az ilyen elvont példa tanítása. Az erkölcsi tanítások talán éppen ebből a meggondolásból használják szívesen a valószínűtlenségig leegyszerűsített és kiélezett példázatokat, tanmeséket. Ilyeneket találunk a Bibliában, a buddhista irodalomban, de a modern angol nyelvű erkölcsfilozófiában is.

Szókratész esete tehát alkalmas arra, hogy felhívja a figyelmünket döntéseink erkölcsi tartalmára, erkölcsi mozzanataira. Arra emlékeztet, hogy az erkölcs az élet része: ha akarjuk, ha nem, ha tudunk róla, ha nem, viszonyulunk hozzá, használjuk, műveljük.

Az erkölcsi követelmények olyanféleképpen szabályozzák életünket, ahogy a labdarúgás szabályai a futballista játékát. Nem ő találta ki azokat, hanem készen kapta. Játék közben be kell tartania a szabályokat, máskülönben állandóan büntetéseket kap, végül akár ki is állíthatják. Vagyis a környezete ráerőlteti a szabályokat. Ugyanakkor végső soron mégiscsak a futballista dönti el, hogy melyik helyzetben mit tesz. Saját felelősségére szabálytalankodhat is: akár nyíltan és kiszámítottan, nagyobb veszélyt kisebb büntetésre váltva, akár lopva, bízva abban, hogy a bíró nem veszi észre a szabálytalanságot. Tehát a futballista ésszel játszik, és gondolataiban valamilyen módon folyamatosan jelen vannak a játékszabályok is. A futballista azonban egy másik szinten is gondolkozhat a labdarúgás szabályairól. Olyankor, amikor nincs bent a pályán, elgondolkozhat arról, hogy mit is jelent neki ez a játék, hogyan tanulta meg, hogyan alakulnak a kupameccsek, sok pénz van-e a futballban vagy

kevés. Ilyenkor mintegy eltávolodik a játéktól, kívülről, felülről tekint rá, nem résztvevőként, hanem tárgyilagos szemlélőként. Ezt a két különböző nézőpontot, a két gondolkodási szintet mi is váltogathatjuk, amikor az erkölcs kérdéseiről töprengünk.

Mindennapi életünkben úgy viszonyulunk környezetünk erkölcsi kívánalmaihoz, ahogy a játékos a pályán a játékszabályokhoz: ismerjük azokat, tudjuk, hogy ránk is érvényesek, számításba vesszük őket, amikor az adott helyzet megoldását keressük. Ezt szoktuk gondolkodásunk erkölcsi mozzanatának nevezni.

A másik szinten úgy gondolunk az erkölcsre, ahogy a játékos otthon eltöpreng a futball értelmén, szépségén, feltételeinek alakulásán. Ezt szoktuk az erkölcs tudományos vizsgálatának nevezni, ezt hívjuk etikának. Az ember az első szinten az erkölcsi játék résztvevője, az erkölcs hatása alatt él

és gondolkodik; a második szinten külső szemlélője, úgy gondolkodik az erkölcsről, mint egy vizsgálandó tárgyról. Az első szintnek, az erkölcsi játéknak életünk minden pillanatában részesei vagyunk, a második szintre csak néha-néha látogatunk el – ilyenkor szoktuk azt mondani: most az erkölcsről filozofálok, amit így is mondhatnánk: most az etika tudományát művelem.

Amikor Szókratész helyzetébe képzeltük magunkat, többnyire az első szinten mozogtunk: ez a helyzet alkalmas volt az erkölcsi dilemma átélésére, megtapasztalására. Ha az erkölcs tudományos definíciójára is kíváncsiak vagyunk, az etika tudományához kell fordulnunk.

A modern etikakönyvek szerzői többféle módon magyarázzák meg, mi is az erkölcs, azonban többnyire nem erőltetik a tartalmilag teljes, csiszolt definíció megfogalmazását.

Heller Ágnes az erkölcsöt elemző könyvében nem ad meghatározást. *„Az erkölcsöt tekinthetjük az egyedi személy gyakorlati viszonyának a helyes magatartás normáihoz és szabályaihoz"* – írja, és rögtön hozzáteszi, hogy ez nem fogalmi meghatározás.[1]

W. K. Frankena, mai neves amerikai erkölcsfilozófus szerint az erkölcs *„... a társadalomnak mint egésznek az eszköze az egyének és kisebb csoportok irányítására... Egyfelől olyan, mint a törvény, másfelől olyan, mint a szokások ... Mindazonáltal az erkölcs támogatja, sőt megköveteli az egyéntől az önálló, autonóm gondolkodást, kérve őt, hogy ha felnőtt és normális, akkor hozza meg a saját döntéseit ... továbbá arra is ösztökéli az egyént, hogy elveket és célokat gondoljon ki, amelyeknek a segítségével meghozhatja a döntéseit. Az erkölcs az élet társadalmi intézménye, de olyan, amely tagjainak ésszerű önirányítása vagy önnön magának befolyásolása és formálása révén fejlődik."*[2]

A rendőri munka jogi nézőpontból jogalkalmazó, jogérvényesítő közszolgálat. A jogelmélet szerint a jog alapja az erkölcs.

„Minden modern állam joga ezernyi ponton mutatja mind az elfogadott társadalmi erkölcs, mind az általánosabb erkölcsi eszmények hatását. Az ilyen hatás vagy hirtelen és bevallottan a törvényhozáson keresztül érvényesül, vagy csendben és lépésről lépésre az ítélkezésben. Bizonyos rendszerekben, mint például az Egyesült Államokban, a jogi érvényesség végső kritériumai kifejezetten magukban foglalnak igazságossági elveket vagy alapvető erkölcsi értékeket is." – írja a jogtudós *Hart.*[3] Majd a bírói ítélkezésről mondja:

„Számos törvény pusztán jogi keretszabályt jelent és kifejezetten megköveteli, hogy erkölcsi elvek segítségével töltsék ki tartalommal ... s mind a polgári, mind a büntetőjogi felelősség gyakran igazodik az erkölcsi felelősség uralkodó felfogásához."[4]

Mind a törvényhozónak, mind a jogalkalmazónak ismernie és értenie kell azokat az erkölcsi elveket, amelyekre a jog épít, és amelyek megjelennek a törvény szellemében. Ezt a rendőrök ismerik is: megtanulják jogelméleti, jogalkalmazási tanulmányaik során.

A jogalkalmazóknak azonban – minthogy közvetlenül emberek jogkövető és jogsértő cselekedeteivel foglalkoznak – meg kell érteniük az utca emberének a joghoz való viszonyát is. Minthogy e viszonyokban igen sokféle erkölcsi álláspont munkálhat, ismerniük és érteniük kell az erkölcsi álláspontok különböző fajtáit is. Megismerkedhetnek ezekkel az életben is, de egyszerűbb és gyorsabb ahhoz a tudományhoz fordulni, amely az erkölcs elemzésével foglalkozik. (A jogtudomány ezt az ismeretet már nem oktathatja.) Már szó volt arról, hogy az erkölcsi életről összefogott, rendszeres ismereteket az etika tudományától és annak résztudományaitól (területeitől) kaphatunk. Az etika résztudományait legkönnyebben feladataik alapján különböztetjük meg egymástól.

Az etika egyik feladata, hogy képet adjon a valóságos erkölcsi állapotokról. Ezt végzi a *leíró etika*. Különböző szélességben és különböző oldalakról mutatja be a fennálló erkölcsi viszonyokat. Vizsgálhatja például az erkölcsi viselkedés változatait lakóhely, foglalkozás, jövedelmi viszonyok vagy az életkor függvényében.

Joggal elvárjuk az etika tudományától azt is, hogy állást foglaljon erkölcsi kérdésekben, mondja meg, hogy döntéseink során mihez tartsuk magunkat, adja meg a jó és a rossz mércéjét, követésre méltó erkölcsi normákat terjesszen elő, és bizonyítsa is azok helyességét, értékességét. Ez a *normatív etika* feladatköre.

Az elmondottakból úgy tűnik, hogy egyszerű dolog erkölcsileg helyesen viselkednünk: mindössze meg kell nézni, mit tanácsol a normatív etika, és meg kell fogadnunk a tanácsait. Sajnos, nem ilyen egyszerű a helyzet. A normatív etikában valóban találunk viselkedési mintákat, értékrendeket, a jó és a rossz megkülönböztetésére szolgáló mérlegelő, fontolgató eljárásokat, de ezek használatba vételével még nem jutottunk túl a dolog nehezén. A normatív etika ugyanis – a különböző erkölcsi álláspontoknak megfelelően – több különböző etikai irányzatot foglal magában. Mindegyik irányzat más-más értékrendet, más-más magatartási követelményrendszert javasol, és mindegyik azt állítja magáról, hogy ő az igazi. Nekünk pedig ahhoz, hogy használni tudjuk az etikában kicsiszolt módszereket, választanunk kell a versengő irányzatok között. Nem lenne könnyű dolgunk, ha minden tapasztalat nélkül kellene

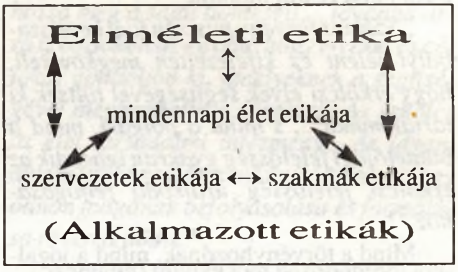
válogatnunk a normatív etika gazdag magatartásforma kínálatából.

Első erkölcsi beállítottságunkat természetesen nem ilyen választás útján nyerjük: inkább csak belenövünk valamely erkölcsi rendbe; kezdetben megszokás alapján, később egyre inkább sajátunknak érezve követjük a megtanult erkölcsi rend normáit. Ezáltal azonban máris kapcsolatba kerültünk a normatív etika valamelyik irányzatával, hiszen ha akarjuk, ha nem, összhangban leszünk a megtanult erkölcsnek megfelelő etikai irányzat tanításaival is. Ha kívülről láthatnánk magunkat, megállapíthatnánk: mi ugyanazt csináljuk „ösztönösen", naivan, amit a megfelelő etikai irányzat javasol a maga módszeresen kidolgozott, gondosan bizonyított elméletében. A különbséget leginkább abban látnánk, hogy mi szokásból, következetlenül, új helyzetekben elbizonytalanodva, sok hibával csináljuk azt, amit az etikai elmélet módszeresen, világos logikával, következetesen, magabiztosan javasol. A normatív etika irányzatai tehát annak az elméletét mondják el, amit az emberek amúgy is csinálnak. A normatív etika tanulmányozása „elméleti tanfolyam" az erkölcsi élethez. Természetesen nem nélkülözhetetlen (élni tanfolyam nélkül is lehet), de nem is haszontalan.

Az erkölcsöt tanulmányozó etika tudományának természetesen elemeznie kell az erkölcsöt egészében is: az erkölcs természetét, funkcióját, tagolódását, kapcsolatait (például a joghoz vagy a bűnüldözéshez fűződőket) – az etika ezen területét hívjuk *metaetikának* (meta görögül: túl). A metaetika elemzi azokat az alapfogalmakat is, amelyeket az etika előbbi két területe eszközként használ: jó és rossz, érték, felelősség, norma stb.

A rendőrképzésben csak rövid időt fordíthatunk általános etikai témák tanulmányozására. Bemutatjuk és kipróbáljuk a legfontosabb etikai álláspontokat (parancsetika, egoizmus és utilitarista etika), majd az egyén erkölcsi fejlődésének, „érési folyamatának" főbb állomásait, és ezután azonnal a szakmaetikai kérdések tárgyalására térünk rá.

Az elméleti etika és a szakmai etikák viszonyát és egymásra hatását a következő ábra szemlélteti:

Pojman szerint *„Az elméleti és az alkalmazott etika szorosan összekapcsolódnak: az elmélet alkalmazás nélkül terméketlen és haszontalan, a cselekvés elméleti távlatok nélkül vak."*[5] Amit Pojman az alkalmazott etikáról mond, az értelemszerűen a szakmai etikára, a mi esetünkben pedig a rendőri etikára is vonatkozik.

Van-e rendőri szakmai erkölcs, kell-e rendőri szakmai etika?

A rendőrnek szüksége van szakmai (rendőri) etikára, mert a rendőri szakma erkölcsi szempontból (is) fokozottan veszélyeztetett. A rendőri szakma fokozott erkölcsi veszélyeztetettsége a következő mozzanatokat foglalja magában.

1. A jogi normák alkalmazása diszkrecionális (mérlegelési) feladatokat hárít a rendőrre. A jog általános normákat ír elő, a rendőrnek viszont konkrét helyzetben kell

intézkednie, a két szint közötti szakadékot a rendőr helyi és pillanatnyi döntéseinek kell áthidalnia. A döntéskényszerből adódó felelősségét az a körülmény is fokozza, hogy a rendőrnek többnyire egyedül kell meghoznia döntéseit, döntés előtt nem tud elöljárójától vagy más szakértőktől tanácsot kérni.

2. A rendőr a legális erőszak monopóliumával rendelkezik, a hatalommal visszaélés állandó veszélye fenyegeti.

3. A rendőr a bűn közvetlen közelében él és dolgozik, ezért is fokozottan veszélyeztetett.

4. A rendőr katonailag, hierarchikusan szervezett testület tagja, az ilyen testületek pedig hajlamosak arra, hogy belső, „saját erkölcsöt" alakítsanak ki és várjanak el tagjaiktól. A belső elvárások és a jog, illetve a közerkölcs közötti ütközés terhei viszont a rendőrre mint egyénre hárulnak. További mondanivalómat e négy szempont szerint rendezem.

A rendőr feladatait mindenekelőtt az érvényben lévő jogszabályok, azon belül speciálisan a szolgálatról szóló törvény, a rendőrségi törvény és a szolgálati szabályzat, továbbá a vezetői utasítások határozzák meg. A jogszabályok nagy száma és gondos szövegezése azt a benyomást keltheti, hogy a jogi szabályozás az élet minden mozzanatára kiterjed, minden döntési dilemmára egyértelmű megoldást ír elő. Ez azonban nem így van. Meghatározó jelentőségű jogelméleti könyvében *Hart* külön fejezetben mutatja be, hogy a „jog nyitott szövedéke" milyen sok területen és milyen tág határok között ad mozgási, egyéni mérlegelési lehetőséget a jogalkalmazóknak (például a bíróknak).[6] Ez a szabadság azonban nemcsak mozgási lehetőséget, hanem mérlegelési, döntési kötelességet is jelent. Hart a bírók diszkrecionális jogkörének, diszkrecionális döntéseinek olyan nagy jelentőséget tulajdonít, hogy azt egyenesen rejtett törvényhozói munkának minősíti.

Hasonló helyzetben vannak munkavégzés közben a rendőrök is. A jog a rendőr számára ugyanúgy nem ad egyértelmű eligazítást, ahogy a bírónak sem. Az intézkedést igénylő helyzetben az általános tartalmú jogi normák és a körülmények isme-

retében a rendőrnek kell eldöntenie, hogy az adott esetben konkrétan mi is a teendő, mikor, milyen lépésekben, milyen módon kell azt végrehajtania.

Kétségtelen, hogy ezek a döntések nem függetlenek a jogszabályoktól, hiszen ezeket mások később össze fogják vetni a jogszabályokkal (már az ügyfél is, de az elöljáró, a közvélemény és alkalmanként a bíróság is), és vagy helyben hagyják, vagy elmarasztalják azokat. Ebből azonban az derül ki, hogy a jog vonatkozik a rendőr minden intézkedésére, döntésére, cselekedetére, az viszont nem következik, hogy a jog minden esetben megmondaná, vajon az adott konkrét helyzetben és körülmények között mit kell tennie. Arról, hogy a rendőrnek diszkrecionális döntéshozói jog- és feladatköre van, engem elsősorban nem is annyira a rendőri döntések példái, vagy a rendőri munka jellege győz meg, hanem inkább a jog és a jogi eljárások természete.

Hiszen a jog nem gépeknek írja elő a szabályait, hanem eleven embereknek, és eleve bekalkulálja az embertől elvárható mérlegelési és döntési képességet. Hányan kapnak büntetést olyan cselekedetekért, amelyekben nyoma sincs a szándékos jogsértésnek. Ők legjobb tudásuk szerint be akarták tartani a törvényeket, de ez a bíróság ítélete szerint nem sikerült. Életük szervezésekor valahol, valamiben rosszul döntöttek, nem vették észre, hogy a következmények törvénybe ütközőek lesznek. Példa lehet erre annak az anyának az esete, akinek hároméves kislánya a konyhában magára rántja a forró vizet, és belehal sérüléseibe. Az anya gondatlan veszélyeztetést követett el, és a törvény előírja, hogy ezt nem szabad tenni. Az anya ismeri a törvényt, és nem állt szándékában azt megsérteni. Mégis, amikor úgy döntött, hogy a mosáshoz ugyanabban a fazékban és ugyanazon a tűzhelyen melegíti a vizet, amelyet az anyja is mindig használt a mosásnál, és amikor úgy döntött, hogy olyankor, amikor a kislányával kettesben vannak otthon, és amikor úgy döntött, hogy nem hagyja magára a gyereket a szobában, hanem beengedi magához a konyhába, akkor rosszul döntött, mert ezek a döntések törvénybe ütköző cselekedetté álltak össze. A törvény ismeretében neki tudnia kellett volna, hogy nem dönthet így. De melyik törvény tiltja valamelyik döntését, és melyik döntése ütközik törvénybe? Nyilvánvaló, hogy nincs és nem is lehet törvény, amely a házimunka vagy a gyermeknevelés részműveleteit szabályozná, és az anya egyik döntése sem volt törvénybe ütköző mindaddig, amíg baj nem lett belőle. A törvény azt tiltja meg az anyának, hogy a gyermekét gondatlanul veszélyeztesse, azt már az anyának kell eldöntenie, hogy melyik cselekedetek és helyzetek valósítják meg a gondatlan veszélyeztetést (sőt, tegyük hozzá, a katasztrófa bekövetkeztét, hiszen törvény tiltja ugyan a veszélyeztetést, de ilyen ügyekben büntetni leginkább csak baleset kapcsán büntet).

Milyen egyszerű is betartani a szülői gondoskodást előíró jogszabályokat, ha azt kérdezik tőlem, hogy be akarom-e tartani azokat. A törvény előírta, hogy tartsam be ezeket a jogszabályokat, és én minden igyekezetemmel ezen vagyok. Ezután már „csak" azt kell eldöntenem, hogy elengedhetem-e a gyerek kezét a járdán séta közben, hogy hány éves kortól melyik mászókára engedhetem egyedül fölmászni, hogy a lakásban a konnektorok milyen magasan legyenek és hogy lehetnek-e konnektor eléréséhez alkalmas székek a gyerekszobában, a gyerek hány éves kortól játszhat há-

lózatról működő kisvonattal, hány éves kortól ehet szálkás halat, hogy hol tartsam a gyógyszereket, a vegyszereket, a késeket, az apró szögeket stb. – vagyis a törvény olyan kérdések tömegére követeli meg tőlem a helyes választ, amelyekre a helyes választ nem mondja meg. „Neked kell mérlegelned, neked kell döntened – mondja a törvény a szülőnek – és én majd utólag megítélem, hogy döntéseid elfogadhatóak voltak-e vagy nem, büntetést érdemelnek-e, vagy nem." Szóval a szülőnek bőségesen van mérlegelnivalója. Ezt átgondolva hogyan is hihetnénk, hogy az élet sűrűjében ténykedő rendőrt minden tettében egyértelműen eligazíthatná a törvény. De ha mégis ragaszkodnánk ahhoz, hogy a törvények rendszerében és az igazságszolgáltatás gyakorlatában minden választásunkra vonatkozóan egyértelmű eligazítások vannak, amelyeket a hozzáértő akár ki is olvashatna, vagyis hogy a törvény megmondja, mit is kell tennünk, csak mi nem értjük meg eléggé a törvény útmutatásait, akkor mire véljük azt a tényt, hogy a törvény szerint működő bíróságok azonos cselekményekért gyakran végletesen eltérő büntetéseket rónak ki,[7] és hogy egy-egy bírósági eljárás gyakran évekig is elhúzódik, mire a bíróság meg tudja hozni a törvényes ítéletet?

A rendőr mérlegelési feladat- és jogkörét leggyakrabban a következő példával szemléltetik. A közlekedési rendőr megállít egy olyan gépkocsit, amely túllépte a megengedett legnagyobb sebességet. A rendőr megtudja, hogy a férj viszi a kórházba vajúdó feleségét. Mit tegyen? A példa sajnos félrevezető, ugyanis azt az érzést keltheti, hogy a rendőr diszkrecionális tennivalói nem tartalmaznak valóságos dilemmákat. A rendőrségi törvény ugyanis feljogosítja a rendőrt méltányos eljárásra, a vajúdó nő helyzete pedig nem hagy kétséget afelől, hogy itt valóban segíteni kell. Az élet viszont sokkal változatosabb esetekkel szembesíti a rendőrt, és azt neki kell eldöntenie, hogy hol szabja meg a méltányosságot érdemlő helyzetek határát. Az egyik gépkocsivezető azért száguld, nehogy utasa lekésse a saját esküvőjét, a másik temetésre rohan, ez drága külföldi útról késné le a csatlakozást, az repülőgéphez siet, van, aki sürgős, milliós üzletkötésre igyekszik, van, aki vizsgázni, a színész is siet az előadásra, a tanár is az iskolába, és mindenki siet a munkába... A törvény ki tud jelölni valamilyen határt ebben a változatosságban, hogy eddig lehet jogi felhatalmazással méltányosságot gyakorolni, és innen kezdődnek azok az esetek, amelyekben a rendőr már nem térhet el a szankciókat előíró normáktól? Valószínűleg nem. Ha ilyen határt jogilag rögzíteni lehetne, akkor a méltányosságra méltó eseteket előre ki lehetne vonni a törvény hatálya alól, vagyis olyan törvényeket hozhatnának a törvényhozók, amelyek nem igénylik a méltányosság engedélyezését. A méltányosságot érdemlő eseteket azonban nem lehet előre felsorolni, nem lehet egyértelműen behatárolni. Ezek kiválasztásához a konkrét körülményeket mérlegelő eleven emberi ítélőképesség kell, az általános szabályt kimondó jogi formula ehhez nem elég rugalmas, nem elég differenciált, nem tud elég sok körülményt mérlegelni stb. – röviden nem alkalmas. A méltányosság engedélyezésére tehát szükség van.

A jogi szabályozás egyfelől nem határolja egyértelműen körül a méltányosságra jogosult esetek körét, és azt sem mondja meg konkrétan, hogy mit kell tenni ezekben a helyzetekben. Más oldalról viszont fenntartja magának a jogot arra, hogy utó-

lag megítélje, hogy jogi szempontból helyesen döntött-e, helyesen járt-e el az intézkedő rendőr. Hiszen a jog engedélyezte a méltányosságot (bizonyos megkötésekkel), természetesen ugyancsak a jog ellenőrzi, hogy az adott eset valóban a méltányosság alá tartozott-e. Az eset elbírálása során az ellenőrzést végző ügyésznek, bírónak lényegében ugyanazt a dilemmát kell megoldania, amit a helyszínen intézkedő rendőr egyszer már a maga módján megoldott. A méltányosság jogilag egyértelműen kijelölt határaira ők sem támaszkodhatnak, hiszen ilyenek nincsenek. Ennek megfelelően ilyen esetekben a jogászok döntését (megítélésem szerint) alapvetően erkölcsi, etikai meggondolások vezérlik, természetesen az adott jogi keretek között. Mérlegelik a rendőr szándékát, a következményeket, a követett elvek értékét stb. – és döntenek.

Mit tehetnénk azért, hogy a helyszínen intézkedő rendőrnek – aki különösen nehéz helyzetben van, hiszen pillanatok alatt, segítség nélkül kell döntenie – csökkentsük a kiszolgáltatottságát, a bizonytalanságát? Nyilván jó lenne a tudomására hozni ugyanazokat az erkölcsi meggondolásokat, amelyek alapján a jogászok utólag megítélik majd a tettét. Jó lenne felvértezni a társadalom által elfogadott közerkölccsel, a jogban szentesített erkölcsi tartalmakkal, szakmájának elfogadott erkölcsi elveivel. Persze kiolvasható mindez a napi életből is. De gondoskodhat az ilyen tartalmú felkészítésről az etika tudománya is: az etikai képzés és továbbképzés, az etikai ismeretterjesztés, az etikai kérdések napirenden tartása is.

Bár elsősorban a szakmai etika az a tudomány, amely segítséget adhat a rendőrnek a diszkrecionális jogkörében adódó dilemmák megoldásához, előbbi gondolatmenetünk arra figyelmeztet, hogy a szakmai etika mellett (alatt, mögött) az általános erkölcs és etika elvei is fontos szerepet játszhatnak a helyes rendőri döntés kialakításában. Erre hívja föl a figyelmet D. Close és *N. Maier* is.[8] Szerintük a szakmai-etikai esetek többnyire nem egyértelműek. Azok az erkölcsi nézőpontok, amelyek a felnőttkorra az emberben kifejlődnek, segítenek a döntésben. De ezeknek a szabályoknak az alkalmazása (mérlegeljem-e a következményeket vagy ne?), összhangba hozása a rendőr jogi kötelességeivel, ellenőrzése a helyi politika fényében (kinek a szabálya az erősebb?) gyakran nehéz és kockázatos feladat.

Az erkölcsileg hibás döntések elkerüléséhez „egy egészen hatékony módszer lehet az etikai ellenőrző lista használata. Amikor ön ... a gyakorlatban dolgozik (és egy döntés értékét fontolgatja E. I.), fussa át a következő kérdéseket:

I. A cselekedet sérti-e más emberek alkotmányos jogait, beleértve a jogi eljáráshoz való jogot is?

II. Használ-e a cselekedet személyeket csakis eszközként bizonyos célok eléréséhez? (Kant kategorikus imperatívuszának egyik szempontja.)

III. A kérdéses cselekedet jogsértő-e? (Polgári kötelességek.)

IV. Látható-e előre, hogy a cselekedet több rosszat eredményez, mint jót, figyelembe véve az összes érintettet? (A ne árts kötelessége – ne tégy rosszat, és a jóakaraté – tégy jót.)

V. A cseledet megsérti-e az intézményi (területi) szabályokat vagy a szakmai etikai kódexet? (Hivatásunk szabályaiból adódó kötelességek.)

Ha ezek közül a kérdések közül az

egyikre „igen" a válasz, a vizsgált cselekvés etikailag problematikus. Ez önnek semmi esetre sem ad választ erre a kérdésre: »Megtegyem-e ezt?« A filozófusok elég ügyesek ahhoz, hogy olyan példákat kínáljanak, amelyek esetében mind az öt kérdésre »igen« válasz adható, de a cselekvés sok ember számára erkölcsileg mégis elfogadhatónak, sőt kötelezőnek tűnik. Hasonlóképpen, még ha mind az öt kérdésre »nem« választ ad is, ebből még nem következik szükségszerűen, hogy a cselekedet erkölcsileg megengedhető. Ugyanakkor a kérdések – az ellenőrző lista, minden problematikussága ellenére is – éberré tehetik önt az etikai hibák lehetőségével szemben. Ha ön »igen« választ adott két vagy több kérdésre, az etikai hiba lehetősége drámaian megnő. Tehát kitalálhatunk ugyan olyan helyzeteket, amelyek rácáfolnak az öt kérdésre adott válaszokra, de inkább a problematikus esetek gyakoriságát kell összevetni azoknak az eseteknek a gyakoriságával, amelyeket a lista segítségével sikeresen kezelhetünk."

Lássuk kissé közelebbről a kérdések tartalmát! Az első, harmadik és az ötödik kérdés a jogszabályokba ütközést, illetve az intézményi és a szakmai követelményekbe ütközést ellenőrzi. Ha ilyen ütközés fennáll, akkor alaposan át kell gondolni a döntés indokait, és azt kell mérlegelni, hogy elég nyomósak-e azok a törvénysértés vagy szabályszegés vállalásához.

A második kérdés Kant abszolút erkölcsi követelményével veti össze szándékunkat: személyt csakis eszközként használ-e? Kant ugyanis azt tartja az egyetlen, de abszolút erkölcsi követelménynek, hogy cselekvésünkben más személy célként mindenkor, de csak eszközként sohase szerepeljen. Ez a kérdés cselekedeteinket az egyik legfontosabb etikai irányzat követelményeivel szembesíti: Kant etikájával, amely a parancsetikák (deontologikus etikák) családjába tartozik. Cselekedeteinkben minden érintett ember cél is kell hogy legyen, egyikük sem lehet puszta eszköze, kiszolgáltatott áldozata a többiek törekvéseinek – kívánja Kant. (Deontologikus etikai követelményrendszer a Biblia tízparancsolata is.)

A negyedik kérdés azt vizsgálja, hogy tettünk több rosszat okoz-e, mint jót. Ez a kérdés arra derít fényt, hogy az utilitarizmus egészen más úton jár, mint Kant, vagy a bibliai tízparancsolat. Az utilitarizmus nem hiszi el, hogy léteznének olyan eleve érvényes erkölcsi szabályok, amelyek bizonyos cselekedeteket megkövetelhetnek az emberektől, más cselekedeteket pedig tilthatnak. Mitől lennének ezek kötelezőek – hitetlenkedik az utilitarista. Minden cselekvés értékét a következményei adják. Amely cselekedet több jót eredményez, mint rosszat, az jó cselekedet, amelyikkel a fordított eset áll fönt, az rossz. Az embernek csupán arra kell figyelnie, hogy cselekedete több jót eredményezzen, mint rosszat – ha ezt elérte, akkor az erkölcsi követelményeknek eleget is tett. Az utilitarizmus a modern amerikai gondolkodás erkölcsi vezéreszméje.

Az etikai ellenőrző listából kiolvasható, hogy Close és Maier nem tartja ajánlatosnak, hogy a rendőr döntési helyzetben egyetlen etikai irányzat szempontjait figyelembe véve mérlegeljen, ők azt ajánlják, hogy a rendőr – saját erkölcsi beállítottságától függetlenül – a két legfontosabb etikai irányzat kívánalmait egyidejűleg vegye figyelembe. Ha így tesz, elkerülheti, hogy döntéseiben mások kivetnivalót találjanak.

Close és Maier bevonja az ellenőrző lista körébe a jogi kötelezettségek három tartományát is (alkotmányos jogok, polgári és bünte-

tő törvények, szakmai, intézményi szabályok). Ez indokolt, hiszen az erkölcs általában nem tolerálja a törvénysértést.

Érdemes felfigyelnünk arra, hogy Close és Maier az ellenőrző lista sokszínűsége, terjedelmessége ellenére sem gondolja, hogy e lista segítségével minden esetben eldönthető volna, vajon erkölcsös vagy erkölcsbe ütköző az, amit tenni szándékozunk. Ők csak annyit ígérnek, hogy a lista alkalmazásától az esetek túlnyomó többségében helyes iránymutatást kapunk.

Előbb azt mondtuk, a rendőrnek többek között azért van szüksége szakmai etikára, mert a legális erőszak monopóliumával rendelkezik, a hatalommal való visszaélés állandó veszélye fenyegeti.

A rendőr hatalom birtokosa. A hatalommal rendelkezők erkölcsi kötelességeiről különböző álláspontok jöttek létre a tudományban is, a közgondolkodásban is. Az egyik legismertebb és leghírhedtebb *Machiavelli* felfogása.[9] Machiavelli a fejedelmi abszolút hatalmat megvalósító vaskezű uralkodót tartja eszményképnek, a fejedelmi hatalom és az állam erősítése érdekében minden eszközt – ravaszság, hitszegés stb. – megengedhetőnek tart. Ezért nevezték később a gátlástalan politikát machiavellizmusnak. Bár gondolatainak némi elferdítésével, de rá hivatkozva emlegetik és használják egyesek ma is „a cél szentesíti az eszközt" elvet. *(Ugyan az Il Principe valóban megfogalmazza, hogy az egyeduralkodó helyesnek tartott céljai érdekében teljes morális szabadsággal rendelkezik, a szállóige a jezsuita Hermann Busenbauer nevéhez kötődik, s eredetije A teológia erkölcsi magva című művében olvasható. – A szerk.)* Ha a rendőrség módszereit ennek az elvnek az alapján próbálnánk behatárolni, akkor a rendőrség szabad kezet kapna bármilyen módszer, eszköz alkalmazásához. Erre eleve feljogosítaná az a tény, hogy alapvetően jó, közérdekű célokért dolgozik. Természetes, hogy a modern demokráciák nem adnak felhatalmazást rendőrségüknek a szabad eszközválasztásra.

A hatalomgyakorlás erkölcsi követelményeivel több modern elmélet is foglalkozik. Ezek közül legelterjedtebb az elsősorban angolszász gondolatkörhöz kapcsolódó társadalmi szerződés elmélet. Ez az elmélet az állam hatalmát avval magyarázza, hogy a polgárok megegyeztek abban, hogy hatalmat ruháznak az államra, az állam törvényeinek és intézkedéseinek engedelmeskednek, és ennek fejében az államtól megkövetelik, hogy a köz, a polgárok érdekében működjön. Ez a megegyezés vonatkozna természetesen az állam legláthatóbb erőszervezetére, a rendőrségre is. Ennek bemutatására idézzük *Cohen* és *Feldberg* gondolatait: *„A rendőrség a társadalmi döntőbíró szerepét betöltő állami szervezetek egyike, a leginkább szem előtt lévő. Mind a rendőrség testületének, mind az egyes rendőrnek a hatalma társadalmi szerződésből fakad. A szerződés tisztázza a rendőrség szerepét, és rávilágít azokra az erkölcsi kötelességekre is, amelyeket a rendőrség a feladataiból kifolyólag magára vállal. A rendőrségnek mint társadalmi döntőbírónak a kötelességei hasonlóak a sportban működő bíróéhoz, hiszen mindkettőnek ereje és hatalma van: fenn kell tartaniuk hatalmukat és ellenőrizniük kell a mérkőzést (őrizni a társadalmi rendet); semlegesnek kell maradniuk, a viadal fölé kell emelkedniük (nem játszhat szerepet az egyéni szimpátia, nem adhatnak külön előnyöket, és nem fogadhatnak el ellenszolgáltatást); érvényre kell juttatniuk a szabályokat (betartatni a törvényt); védeniük kell a játékosok érdekeit (védeni a tulajdont és a lakosság biztonságát); és meg kell aka-*

dályozni a játékosokat abban, hogy saját kezükbe vegyék a szabályokat (tisztességesen eldönteni a vitákat, megszüntetni a rendzavarást és megelőzni a bűnözést).

Éppen úgy, ahogy a hivatásos sportszövetségek minden szezonban értékelik a mérkőzésvezetőiket, és meg akarják állapítani, vajon azok megfelelően teljesítik-e a kötelességeiket, ugyanúgy mi is, mint a társadalmi szerződés részesei, jogosultak vagyunk értékelni saját intézményeink működését (általában az állami intézményekét, és speciálisan a rendőrségét), felmérve társadalmi „játékvezetésük" sikerét. A társadalmi szerződés elmélete öt etikai követelmény levezetését teszi lehetővé, amelyek alapján elvégezhető a rendőri munka erkölcsi értékelése."[10]

Szerzőink a rendőrség munkájának erkölcsi elveit az alábbi öt pontban foglalják össze: A rendőrségnek 1. gondoskodnia kell szolgáltatásai tisztességes hozzáférhetőségéről, 2. garantálnia kell, hogy az erejét úgy értelmezi és úgy használja, mint társadalmi letétet, és nem él vissza vele, 3. a polgárok védelmét és biztonságát a törvények puszta érvényesítése fölé helyezi, 4. vállalja a rendszert alkotó együttműködést a hatalom egyéb szervezeteivel, 5. feladatainak ellátásában erősíti a szakszerű, tárgyilagos hozzáállást.[11] Az öt pont bármelyikét vesszük szemügyre, mindegyikből nyilvánvaló, hogy Cohen és Feldberg a rendőrség hatalmát csakis a lakosság érdekében használható hatalomnak tekinti, és nem hiszi, hogy a rendőrség szabad kezet kapott volna a lakosságtól eszközei és módszerei megválasztásához, sőt, éppen fordítva. Minden pont nyíltan vagy burkoltan megköti, korlátozza a rendőrség eszközeinek megválasztását; a második pont tételesen kimondja, hogy a rendőrség „letétként" kapta hatalmát a társadalomtól, amelyet tehát vissza is lehet venni; a harmadik pont pedig fontosság szerint a törvények, a jog érvényesülése elé helyezi a polgárok védelmét és biztonságát, vagyis a rendőrség még jogérvényesítési céllal sem sértheti az említett polgári érdekeket. Nyilvánvaló, hogy a társadalmi szerződésre alapozott rendvédelmi koncepció homlokegyenest ellentétes a gátlástalan, machiavelliánus hatalomgyakorlás elméletével.

Erdős István

Jegyzetek

1. Heller Á.: Általános etika. Cserépfalvi Kiadó 1994, 62. o. Heller Á. kiemelése.

2. Frankena, W. K.: Ethics. Gárdai M. fordítása. In: Valcsicsák I. (szerk.): Etikai szöveggyűjtemény (Erkölcs a rendvédelemben.) Rejtjel Kiadó Bp., 1995, 10–11. o.

4. Hart, H. L.: uo. 236. o.

5. Pojman, L. P. Ethics. Discovering Right and Wrong. Wadsworth Pub. Co. Belmont, California, 1993. XIV. o.

6. Hart, H. L. A.: A jog fogalma. Osiris Kiadó 1995, 147–159. o.

7. Vö.: Szabó A.: A büntetőjog reformja, G and G Kiadó, 1991, 241. o.

8. Close, D.–N. Maier: Az egyéni hatáskör: megítélés és döntéshozás. In: **Erdős I.:** Esetek és gyakorlatok a rendvédelmi etikához. Ikon Kiadó Bp., 1996, 28–29. o.

9. Niccolo Machiavelli (1469–1527), itáliai államférfi, politikai gondolkodó. A fejedelem című művében az erős kezű uralkodót állítja eszményképül.

10. Cohen, H. S.–M. Feldberg: Pover and Restraint. The Moral Dimension of Police Work. Praeger, New York, London, 1991. 36-37. o.

11. Cohen, H. S.–M. Felberg: i. m. 43. o.